

ביאן بیان Bayan

The Arabs in Israel הערבים בישראל

עורך: אריק רודניצקי

גיליון מס' 20, מאי 2020

תוכן העניינים

- 2 ..... דבר העורך
- 3 ..... רנא זהר / הרשימה המשותפת: ההישג ומחירו
- 3..... הישגי הרשימה המשותפת: מן המעגל הפנימי למעגל החיצוני
- 5..... נשים ערביות: פוטנציאל פוליטי עולה
- 7..... האחדות ומחירה
- אחמד אגבאריה / האזרחים הערבים אינם "בעיה": כיצד בחירות 2020 עשויות להגדיר מחדש את הנוף הפוליטי בישראל? 9 .....

דבר העורך

כמעט שלושה חודשים חלפו מהבחירות לכנסת ה-23, שנערכו ב-2 במרץ 2020. הגיליון הנוכחי של **ביאן** כולל שני מאמרים. מאמרה של ד"ר רנא זהר מנתח את הישגיה של הרשימה המשותפת בבחירות ואת האתגרים העומדים לפתחה. המאמר של ד"ר אחמד אגבאריה מתייחס לרחשי הלב של האזרחים הערבים במדינה בעקבות מערכת הבחירות האחרונה.

ביאן הוא רבעון לענייני החברה הערבית בישראל, המתפרסם מטעם תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי במרכז דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב.

אנו מזמינים את קוראינו לפנות אלינו בדרכים אלה:

- אריק רודניצקי (מנהל פרויקטים)
טלפון 03-6409991

- [אתר האינטרנט של תכנית קונרד אדנאואר](#)

© כל הזכויות על פרסום הרבעון שמורות לתכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, אוניברסיטת תל-אביב, 2020. מותר לצלם, להעתיק ולצטט מפרסום זה בציון מפורט של שם המקור, של עורכיו ושל מקום ההוצאה לאור. אין לשכפל את הפרסום ללא רשות בכתב מהעורכים.

תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי נוסדה ב-2004 על ידי קרן קונרד אדנאואר מגרמניה ואוניברסיטת תל-אביב וכחלק ממרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה. היא המשכה המורחב של התכנית לחקר הפוליטיקה הערבית בישראל שהקימו קרן אדנאואר ואוניברסיטת תל-אביב ב-1995. התכנית נועדה להעמיק את הידע וההבנה של יחסי יהודים-ערבים בישראל באמצעות כינוסים, הרצאות לקהל הרחב וסדנאות וכן באמצעות מחקר, פרסומים ותיעוד.

תודה לנחמה ברוך שערכה והתקינה את המאמרים בעברית.

רנא זהר * / הרשימה המשותפת: הישג ומחירו

ההישג של הרשימה המשותפת בבחירות התאפשר בזכות בשלות פנימית בין מרכיביה, הצגת חזון ויעדים ברורים, ניהול מסע תקשורתי נבון, ניסיון מצטבר של פעילות פרלמנטארית, ותגובה של האזרחים הערבים להצהרות גזעניות נגדם מצד פוליטיקאים יהודים.

בחירתן של 4 נשים ערביות לכנסת מטעם הרשימה המשותפת היא שבירת תקרת הזכוכית לייצוג הפוליטי של הנשים בחברה הערבית. לנשים ערביות יש פוטנציאל אלקטורלי גבוה, והן מצמצמות את הפער בין לבין גברים.

במאזן הפוליטי הנוכחי בישראל יש לרשימה המשותפת משקל גבוה ואי אפשר עוד להתעלם ממנה. עם זאת, לאחדות יש מחיר. המרחב הייחודי של כל מפלגה הולך ומצטמצם.

כפעילת שטח במסע הבחירות של הרשימה המשותפת לקראת הבחירות האחרונות לכנסת ה-23, וכמי שעוקבת אחרי ההתפתחויות בזירה הפוליטית והחברתית בעקבות בחירות אלה, ביכולתי להצביע על כמה מסרים חברתיים ופוליטיים בולטים לעין. מסרים אלה סללו את הדרך למציאות חדשה ביחסים שבין הזרמים האידאולוגיים והפוליטיים השונים בחברה הערבית הפלסטינית בישראל מהצד האחד, ובין החברה הערבית הפלסטינית – על כל זרמיה האידאולוגיים – לבין מוסדות המדינה מהצד השני, וזאת ללא קשר לתוצאות המשא ומתן להרכבת הקואליציה. מסרים אלה, שעליהם אעמוד בהמשך, הם מהישגיה הבולטים של הרשימה המשותפת. חשיבותם אינה נופלת מההישג כשלעצמו, 15 חברי כנסת. במאמר זה אפרט את ההישגים – ואעמוד גם על מחיר האחדות.

הישגי הרשימה המשותפת: מן המעגל הפנימי למעגל החיצוני

אין ספק ש-15 המושבים שבהם זכתה הרשימה המשותפת הם הישג שהכול מתגאים בו. עבורנו, בני המיעוט הערבי הפלסטיני בארץ, זוהי תוצאה היסטורית. יש לזקוף הישג זה לא רק לזכות תפקודה של הרשימה המשותפת ערב הבחירות, אלא גם לזכותם של כמה גורמים פנימיים וחיצוניים, הן מהעת הזו והן מהעבר. על פי תיאוריית המערכות האקולוגיות של ברונפנברנר,¹ ניתן לומר שגורמים ישירים ועקיפים אלה השפיעו זה על זה באופן אקולוגי, מן החוץ ומן הפנים. הרשימה המשותפת פועלת במעגלים שונים ולכן יש לבחון את הישגיה מנקודת מבט כוללת.

המעגלים הפנימיים הם:

1) בהשוואה לעבר, היחסים בין המרכיבים השונים ברשימה המשותפת הגיעו לנקודת בשלות ערב הבחירות האחרונות, ומרכיבים אלה התעלו מעל חילוקי הדעות הפנימיים ביניהם. עובדה זו הגבירה את כוח המשיכה של הרשימה בקרב הבוחרים.

* ד"ר רנא זאהר היא מרצה באוניברסיטת חיפה ובמכללה האקדמית תל-חי. היא מתמחה בסוציו-לינגוויסטיקה (בלשנות חברתית), תחום מחקר אקדמי העוסק בדינמיקה ובקשרי הגומלין בין שפה לבין הקשרים חברתיים ופוליטיים. בשנים 2013-2018 היא כיהנה כחברת מועצת העיר נצרת מטעם מפלגת חד"ש.

¹ U. Bronfenbrenner (1992), "Ecological Systems Theory", in R. Vasta (ed.), *Six Theories of Child Development: Revised Formulations and Current Issues* (pp. 187-249), London and Bristol: Jessica Kingsley Publishers.

(2) הרשימה המשותפת ומועמדיה הציגו חזון ויעדים ברורים. החשוב שבהם הוא הגדלת הייצוג בכנסת, וזאת לא רק כדי להפיל את נתניהו מכיסאו, לשים קץ לדרכו ולמנוע ממנו להקים ממשלה, אלא גם מתוך רצון להשפיע על גורלו ועל חייו של המיעוט הערבי במדינה, מיעוט הסובל מיחס של הדרה ושל דה-לגיטימציה. במבט לאחור, ברור שהרשימה המשותפת לא השיגה את יעדה, אולם היא הציגה יעד ברור וגלוי ולא יעד כללי ומעורפל.

(3) במעגל הפנימי הרחב יותר ניצבים החזון והיעדים שהציגה הרשימה המשותפת. הם תורגמו באופן ברור בתקשורת במהלך מסע הבחירות של הרשימה ולפעילות השטח של חברי הכנסת שלה, של מועמדיה ושל פעיליה.

המעגלים החיצוניים הם :

(4) הפעילות במהלך מסע הבחירות התבססה על הניסיון המצטבר של הרשימה המשותפת ממסעות קודמים ועל דפוסי פעולה ומחאה שהגיעו לבשלות והיו מכוונים לטווח רחוק יותר מבעבר. הכוונה, למשל, להשגת תקציבים כמו בתוכנית 922 של הממשלה, למאבק נגד האלימות ולאוזלת היד של המשטרה בתחום זה, הניסיון לבטל את חוק קמיניץ או לפחות להקל את עולו, פעילות שטח לשם הכרה בתעודות האקדמיות של הסטודנטים הערבים שלמדו בחו"ל, והניסיונות האחרונים והמוצלחים של יו"ר הרשימה המשותפת, אימן עודה, להשיב לארץ – עוד לפני הבחירות – אישה ובחור צעיר שהיו עצורים בחו"ל בגין האשמות שונות. אלה רק דוגמאות ספורות.

(5) בקרב המיעוט הערבי-פלסטיני בארץ שוררים תרעומת, מחאה וזעם לנוכח אירועים חוזרים ונשנים נגדם ולנוכח הצהרות גזעניות בגנותם מצד פוליטיקאים יהודיים. האירוע העיקרי הוא "עסקת המאה" של טראמפ והשפעותיה על האזרחים הערבים במדינה (ובייחוד שלילת האזרחות הישראלית מתושבי המשולש).

(6) לקראת הבחירות לכנסת ה-21 נשמעה קריאה שעודדה את הבוחרים הערבים להחרים את הרשימה המשותפת, אולם קריאה זו נתקלה בביקורת עממית נוקבת. הדבר מוכיח שהקוראים להחרמה אינם יכולים להציג חלופה לרשימה המשותפת. מסקנה זו התחזקה בעקבות תחקיר שפורסם בערוץ 12, ולפיו אחד המממנים הבולטים של קריאה זו הוא יהודי המתגורר בהתנחלות.²

(7) במעגל הארצי: טעויות אסטרטגיות ותקשורתיות בבריתות במחנה השמאל-מרכז, כמו ברית העבודה-גשר-מרצ, עוררו אכזבה בקרב מצביעיהן של שותפי הברית הזו. הברית של כחול-לבן לא הציגה חלופה של ממש לליכוד ולימין. על כך יש להוסיף את ההסתה המתמשכת של נתניהו נגד חברי הכנסת של המיעוט הערבי בארץ ואת העובדה שמפלגת כחול-לבן החרתה החזיקה אחריו בדיבורים על "רוב יהודי".

² "מתנחל יצא בקמפיין לעודד ערבים להחרים את הבחירות", אתר Arab48.com, 12.9.2019 (בערבית), <https://bit.ly/2yO1IPW>

כל המעגלים הללו והקשרים ביניהם הולידו הישג בלתי מבוטל זה ותרמו להתחזקותו. האתגר הגדול ביותר כעת הוא לשמר אותו ולנצלו לטובת ציבור בוחריה של הרשימה המשותפת, ערבים ויהודים כאחד.

הזירה הפוליטית הכללית בישראל והדינמיקה שלה מפתיעות לעיתים. קשה לומר שהרשימה המשותפת היא הנשכרת המרכזית במערכת הבחירות האחרונה, אף שייצוגה גדל במידה ניכרת; עם זאת, ודאי שאין היא המפסידה הגדולה. אני מבקשת לטעון שההישג, לדעתי, אינו רק פוליטי אלא גם חברתי. הסממנים החברתיים של האחדות שנגלתה ברשימה המשותפת מלמדים כי אנו, כתברה פלסטינית במדינה, התגברנו על קשיים לא מעטים הכרוכים באחדות. זהו מסר לא רק עבורנו כעם פלסטיני בתוך המדינה, אלא עבור האומה הערבית בכללותה.

אחת הסוגיות החשובות ביותר היא סוגיית העדניות. כמעט 90 אחוזים מהמוסלמים והנוצרים הצביעו עבור הרשימה בתחושה מאחדת של השתייכות ולשם מטרה משותפת. גם בקרב הדרוזים ניכר גידול יוצא דופן, וייתכן ששיעור הצבעתם עבור מפלגות ערביות היה הגבוה ביותר מאז הבחירות הראשונות לכנסת. סוגיה אחרת היא ההתעלות מעל קונפליקטים אידאולוגיים. ערבים חילוניים הצביעו עבור רשימה הכוללת תנועה אסלאמית, ומנגד אסלאמיסטים הצביעו עבור רשימה שיש בה נציגים חילוניים וקומוניסטים; לאומנים הצביעו בעד רשימה הדוגלת בשותפות ערבית-יהודית, ואילו יהודים הצביעו בעד רשימה בעלת סדר יום ערבי, פלסטיני ואסלאמי – ייתכן שלא מתוך שכנוע מוחלט אולם מתוך הבנה וקבלה של הדבר.

האחדות הזו נגלתה גם בהמלצתם של 15 חברי הרשימה המשותפת, ללא יוצא מן הכלל, על מועמד אחד להרכבת הממשלה – בני גנץ. האחדות לא נפגמה למרות הסתייגות חריפה ממנו וויכוחים פנימיים בתוך הרשימה המשותפת, שהם תופעה טבעית, וללא קשר לתוצאה. ההתנהגות המאוחדת של הרשימה המשותפת תרמה להפגת החיכוך בין מרכיביה בשטח.

נשים ערביות: פוטנציאל פוליטי עולה

כפעילה פמיניסטית הסוגיה החשובה ביותר בעיניי היא סוגיית המגדר והייצוג הפוליטי של נשים ערביות. הרשימה המשותפת הצליחה לשבור עוד תקרת זכוכית מגדרית באמצעות הכפלת כוחן של הנשים הערביות-פלסטיניות בכנסת, ובאמצעות כניסתה של אישה דתיה (עוטה חג'אב) לראשונה לכנסת. דבר זה הוא בעל משמעות רבה מבחינה סמלית ומבחינת השפעתו על השיח על נשים ערביות דתיות, שהרי האסלאמופוביה היא תופעה עולמית. אימאן חיטיב הצהירה כמה וכמה פעמים שהחג'אב שלה הוא עניינה האישי – והצדק עימה – אולם הנקודה החשובה היא, שאימאן היא בעלת הכישורים והיכולת לשאת בתפקיד זה, ועם זאת לא ניתן להתעלם מהחג'אב שהיא עוטה גם אילו רצינו בכך. כל עוד אנו חיים בחברה גברית וכל עוד אנו מתמודדים עם גזענות ועם אסלאמופוביה, החג'אב שלה יוסיף לעורר ויכוח ולהיות סמל של קריאת תגר.

אחד הנתונים החשובים בהקשר המגדרי התפרסם מטעם המכון הישראלי לדמוקרטיה (2015),³ ולפיו שיעור ההצבעה של הנשים נמוך ב-8% עד 12% מזה של הגברים. הכוונה בעיקר לנשים שרמת השכלתן ורמת הכנסתן נמוכות, כלומר נשים בשוליים החברתיים-כלכליים. אני סבורה שהעובדה שבמקומות ה-14 וה-15 ברשימת מועמדי הרשימה לכנסת שובצו שתי נשים המריצה נשים ערביות רבות לצאת ולהצביע. לפיכך אני סבורה שנשים ערביות צמצמו את הפער בין לבין הגברים ומילאו תפקיד רב-השפעה במערכת הבחירות האחרונה. עם זאת, אני סבורה שעל הרשימה המשותפת להבטיח מקומות מתקדמים יותר לנשים בעתיד ולא לדחוק אותן לתחתית הרשימה, למקומות שיש ספק לגביהם אם יצטרפו לכנסת. יש לזכור שפלח אוכלוסייה זה מחזיק בכוח אלקטורלי פוטנציאלי גדול, ולמרות זאת הוא לא זכה להתייחסות ראויה – לא הרעיון עצמו (שילוב נשים בפוליטיקה), ואף לא באסטרטגיות הפעולה ולא במסע הבחירות.

נוסף על הכוח האלקטורלי של הנשים, יש להביא בחשבון שהמחקרים מלמדים שככל שהסביבה האסטרטגית חיובית ביחסה כלפי הנשים – דהיינו כאשר ייצוג הנשים גדל והקשר בין הפוליטיקאיות לבין ציבור הנשים בכלל הדוק יותר – כך גדל הסיכוי שנשים ישתלבו בפוליטיקה.⁴ כאשר משתתפות בתחום הפוליטי נשים מוצלחות, הן עשויות לתרום להגדלת מספר הנשים המשתלבות בו. על יסוד הנחה זו ניתן לומר שח"כ אימאן ח'טיב היא האישה הערבייה הדתיה הראשונה בכנסת, אולם נראה שלא תהיה האחרונה.

בסך הכול מדובר בארבע נשים מתוך 15 מושבים, כלומר מעט יותר מרבע מחברי הרשימה. עובדה זו מחזקת את מעמד האישה בחברה הערבית ומשגרת מסר לחברה הישראלית המפריך סטיגמות רבות הרווחות בה. מטבע הדברים, כניסתן של ארבע נשים לכנסת היא הישג מצטבר מכובד לא רק לרשימה המשותפת, אלא גם לתנועה הפמיניסטית בארץ. תנועה זו פועלת במסגרת עמותות רבות ובקבוצות פמיניסטיות הכוללות נשים וגברים. חלק מן הפעילים בתנועה נמנים עם חברי המפלגות והם ממשיכים להיאבק למען שיפור מעמד האישה בחברה הערבית בכלל ובפוליטיקה בפרט זה עשרות שנים.

הישגים חברתיים חשובים אלה אין פירושם שהחברה הערבית נקייה כיום מתופעות של עדתיות, של חמולתיות או של הפליה על רגע מגדרי; למרבה הצער, תופעות אלה מוסיפות להתקיים. עם זאת, ניתן לומר שהחברה הערבית חזקה היום ובשלה יותר להתמודד איתן. הרשימה המשותפת היא כיום כתובת עבור האזרחים הערבים, כמעט "ממשלה" עבורם, לנוכח התנכרות הממשלה הנוכחית לעצם קיומו ולדרישותיו של המיעוט הערבי-פלסטיני במדינה. חשוב יותר, בהישגה זה היא רשמה ציון דרך בכל הקשור לכוחם וליכולת השפעתם של האזרחים הערבים ושל שותפיהם, הגורמים היהודיים הדמוקרטיים, על הנעשה בזירה הפוליטית. תומכי הרשימה המשותפת בארץ נוכחו לדעת מהו כוחם ומהי יכולת ההשפעה שלהם. כעת יהיה קשה להחזיר את הגלגל לאחור ולשכנע את תומכי הרשימה שאם יתמודדו המפלגות בנפרד בבחירות לכנסת, יהיו הישגיהן טובים יותר.

³ "מי לא מצביע?", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה (26.2.2015), <https://www.idi.org.il/articles/3535>

⁴ M. Crowder-Meyer & A. R. Smith (2015), "How the Strategic Context Affects Women's Emergence and Success in Local Legislative Elections", *Politics, Groups, and Identities*, 3(2), pp. 295-317.

האחדות ומחירה

מבחינה פוליטית, הרשימה המשותפת כפתה את נוכחותה ואת הלגיטימיות שלה למרות כל הניסיונות לשלול ממנה את הלגיטימיות. היא פתחה לרווחה את דלתותיה וכיוונה את השיח שלה לקהל יעד חדש, שונה מהקהל המסורתי שלה. היא פנתה לא רק לציבור הטבעי שלה, האזרחים הערבים והיהודים הדמוקרטים, אלא גם לאזרחים ממוצא רוסי ואתיופי, ואפילו ליהודים דתיים, בידיש.⁵ בזכות הפתיחות הזו היא נעשתה לשיחת היום בכמה במות, משום שבדרך כלל מעשה החורג מן המקובל מושך תשומת לב. ברור שמטרתה העיקרית לא הייתה להשיג קולות מקבוצות אלה אלא להציג חלופה דמוקרטית לכל האזרחים. הרשימה המשותפת עלתה מדי יום ביומו לראש הכותרות במהדורות החדשות ובאתרי חדשות.

על כך יש להוסיף שמשקלה הפוליטי של הרשימה המשותפת היום, במאזן הפוליטי הנוכחי, מאפשר לה להיות במקום מרכזי. בזכות זאת היא כתובת למשא ומתן מצד זרמים פוליטיים שונים. אין ספק שההמלצה של הרשימה המשותפת על גנץ לאחר הבחירות בספטמבר סללה את הדרך למעמדה כשחקן פוליטי ולכן אי אפשר להתייחס אליה כאל מובן מאליו. ברור לכול כי הפוליטיקאים של הרשימות היהודיות בשמאל ובימין יכולים להסית נגדה או להתיידיד איתה, לשנוא אותה או לאהוב אותה, להחרימה או לנטוש אותה – אך אין הם יכולים להתעלם ממנה.

לנוכח הישגים פוליטיים וחברתיים אלו נשמעו קריאות לשעתק את הרעיון שעומד ביסודה של הרשימה המשותפת גם בבחירות לרשויות המקומיות. נדמה שמי שקרא לכך יותר מן האחרים הוא ד"ר חנא סוויד, בעבר חבר כנסת מטעם חד"ש, במאמר שכתב בנושא.⁶ לאמיתו של דבר, אף אני נמנית עם התומכים הנלהבים ביותר ברעיון ואף כתבתי על כך מאמר שכותרתו "הרשימה המשותפת: בין הממד הארצי לממד המקומי" (התפרסם בביטאון "פולס – נבד" מטעם בית הספר לשלום בנווה שלום).⁷ אני ממשיכה להימנות עם מפיצי הרעיון, אך גם תוהה היום מהו המחיר שיהיה על המפלגות השונות לשלם עבור האחדות הזו ועבור הניסיון לאזן בין האינטרס הכללי לאינטרס הפרטי מתוך הרצון לשמור על זהותו של כל מרכיב ומרכיב.

נותרה על כנה השאלה לא רק איך לשמר את ההישגים החשובים שנמנו לעיל, אלא גם איך לשמר את הייחודיות של כל מפלגה בתוך הרשימה. לדעתי, כפעילה חברתית במסגרת אחד המרכיבים של הרשימה – החזית הדמוקרטית לשלום ולשוויון (חד"ש) – אני סבורה שהרעיון של הרשימה המשותפת ועקרונותיה פגעו במעמדן של המפלגות ובפרויקטים הייחודיים להן בשטח. הפגיעה לא הורגשה בקרב פעילי המפלגות עצמם או בקרב מי שניחנו מטבעם במודעות פוליטית, אלא בקרב הרוב, האנשים הפשוטים, שאינם עוסקים כלל בפוליטיקה במישור הרעיוני או בדרך חייהם. האנשים הללו יכולים להבחין באופן שטחי בין מרכיב זה או אחר, אך אינם מסוגלים לרדת לעומקם של חילוקי הדעות המבדילים בין מרכיב למשנהו. אינני חוששת להיטמע ברשימה המשותפת או לעירוב החוטים של מרכיביה. אני ערה לעובדה שלכל מפלגה יש מרחב ייחודי לה

⁵ "די פאראייניקטע רשימה: המשותפת החלה את קמפיין הבחירות בידיש, רוסית ואמהרית", אתר המפלגה הקומוניסטית הישראלית, <https://bit.ly/2yMYCf6>, (16.2.20) maki.org.il

⁶ "ד"ר חנא סוויד: אני קורא לשעתק את המודל של הרשימה המשותפת בבחירות הקרובות לרשויות המקומיות הערביות", אתר kasmawi.net (12.12.16), <https://kasmawi.net/?mod=articles&ID=122590&c=10>

⁷ רנא זהר (2018), "הרשימה המשותפת בין הארצי למקומי". בתוך: אמיר פאחורי (עורך), **בריתות בהישג יד: המקרה של המיעוט הערבי הפלסטיני בישראל. פולס – כתב-עת חברתי-פוליטי** (נווה שלום: הוצאת מן המחקר, בית הספר לשלום), עמ' 177 – 180.

לשם פרסום רעיונותיה ולגיוס פעילים חדשים לשורותיה. עם זאת, תקופת בחירות תמיד הייתה הזדמנות להגדיר לציבור את קווי ההפרדה בין המפלגות, להפיץ רעיונות ולגייס פעילים חדשים. המרחב הזה הולך ומצטמצם. ייתכן שזהו המחיר שיש לשלם למען האחדות.

האם האחדות הזו נגלתה בשטח? ואם כן – באיזה היקף? אין תשובה אחת על שאלה זו משום שתוכנה תלוי-הקשר והוא משתנה מיישוב ליישוב על פי עוצמת המפלגות בכל יישוב. עם זאת, גם ביישובים הגדולים, שבהם יש ייצוג לרוב המרכיבים, לא הייתה בשטח פעילות מאוחדת כשם שהייתה בקרב הנהגת מסע הבחירות. כל צוות פעל בנפרד ובדרכו ללא תיאום או מגע עם האחר. אם שיטה זו מלמדת דבר כלשהו, היא מלמדת שרעיון האחדות לא הופנם בשטח ביעילות כפי שהוא הופנם בקרב מנהיגי המפלגות או במישור הארצי.

לנוכח ההתפתחויות האחרונות, דהיינו הקמת ממשלת אחדות לאומית בהנהגת נתניהו וגנץ, נשמעו קולות שהטילו על הרשימה המשותפת את האחריות להכזבת מצביעיה. הם האשימו אותה שנחפזה בהחלטותיה הפוליטיות והם מרמזים על ההמלצה להטיל על גנץ את הרכבת הממשלה. מנגד נשמעו קולות הפוטרם את הרשימה המשותפת מאשמה זו, מגנים את מפלגות השמאל והמרכז הפוליטי, מאשימים אותן בכישלון מוחלט ומגינים על הרשימה המשותפת. נותרת כעת השאלה: האם הרשימה המשותפת והישגיה יחזיקו מעמד לנוכח ההתפתחויות האחרונות או שמא היא תשלם מחיר גבוה על הקו הפוליטי שלה? השאלה החשובה מכול היא, האם הרשימה המשותפת תהפוך מרשימה לגוף יציב בעל מוסדות עבור המיעוט הערבי-פלסטיני בארץ? ימים יגידו.

אחמד אגבאריה * / האזרחים הערבים אינם "בעיה": כיצד בחירות 2020 עשויות להגדיר מחדש את הנוף הפוליטי בישראל?

הבחירות העבירו מסר: הציבור הערבי מסרב להיות בעיה בחברה הישראלית, ושואף לחזור למצב של נורמליות.

שנות ה-90 נחקקו בזיכרון של הציבור הערבי כתקופה מבטיחה לזכויותיהם, אך כיום הקערה התהפכה על פיה. הממסד מטיל ספק בכוחם של חברי הכנסת הערבים לייצג את בוחריהם ומפקפק בנאמנותם למדינה. רבים בציבור הערבי מבינים שהזהות הלאומית-ציונית של המדינה מכוונת נגדם.

הדה-לגיטימציה כלפי המיעוט הערבי ונבחריו הגיעה לשיאה בבחירות האחרונות. הסיסמה "ביבי או טיבי" היא ביטוי להסתה וגזענות שיש להוקיעו.

תכנית "עסקת המאה", ובמיוחד הכוונה לספח את המשולש למדינה פלסטינית, תרמה דווקא להעלאת שיעור ההצבעה ברחוב הערבי. הזכייה של הרשימה המשותפת ב-15 מנדטים החזירה את האמונה לאזרחים הערבים שהשינוי הוא אפשרי.

הבחירות האחרונות שנערכו ב-2 במרץ 2020 עוררו בי תקווה שלא חשתי כמוה מאז שנת 2000, כאשר נועדו אהוד ברק ויאסר ערפאת בוועידת קמפ דייוויד. מרתקת במיוחד בסבב הבחירות הזה היא התגייסותם של אזרחי ישראל הפלסטינים יחדיו כדי להדוף גופים פוליטיים מסוימים שגרמו להדרתם ולדחיקתם לשוליים. לראשונה בחיי הרגשתי שהצבעתי נחשבת, ושכבר אינני שרוי בשממה הפוליטית. המפלגה אשר עברה הצבעתי, הרשימה המשותפת, היא כיום המפלגה השלישית בגודלה במדינה, והיא עשויה למלא תפקיד מכריע בניסיון לפתור את בעיות קיומי.

על מה נסבו הבחירות האלה? ראשית, בחירות אלה העבירו מסר מהדהד: המיעוט הערבי בישראל משווע לשוב לנורמליות. שנית, בחירות אלה הוכיחו שהמיעוט הערבי מסרב להיות "בעיה" בחברה הישראלית הרחבה, כפי שיש המגדירים אותו. מעתה אמורים שני מסרים אלה להיות ברורים לכל העוסקים בענייני המיעוט הערבי.

לא פשוטים היו שני העשורים האחרונים בחייהם של אזרחי ישראל הערבים-פלסטינים ואף כמעט בלתי נסבלים. האלימות ביישובים הערביים החריפה, הכלכלה קפאה, והעתיד נעשה מעורפל במידה מטרידה. הם חוו תקופה קשה אך עברו בהצלחה את נקודת המפנה בהיסטוריה הסוערת שלהם. התהליך נובע בחלקו מהפנייה של החברה הישראלית לפוליטיקה של הימין. המיעוט הערבי נותר לא יציב, פגיע משהיה אי-פעם, וסובל מחוסר אמון מצד החברה היהודית. בשנים 2009–2011, כאשר הייתה כלכלת ישראל שרויה במיתון, האזרחים הערבים הם שסבלו יותר מכול. ב-2013, כאשר התערער לגמרי הסטטוס-קוו העדין ביחסים שבין ישראל לפלסטינים, נעשו האזרחים הערבים "מסומנים" והיחס החשדני כלפיהם גבר והלך. התחושה שהמערכת כולה מכוונת נגדם הייתה נחלתם של רבים.

---

* ד"ר אחמד אגבאריה הוא עמית פוסט דוקטורט לשנת 2019-2020 בבית הספר להיסטוריה ע"ש צבי יעבץ, אוניברסיטת תל אביב.

אזרחי ישראל הפלסטינים חוו זמנים קשים באווירה פוליטית שנעשתה עוינת יותר ויותר, ונוכחו לדעת שהמדינה אכזבה אותם. אובדן אמון זה הורגש בייחוד בשלוש השנים האחרונות, כאשר הציף את הערים הערביות גל של אלימות. אזרחים פלסטינים רבים האמינו כי המדינה יכלה למנוע את גל האלימות ואף לבלום אותו, אולם התגובה הרשמית של ישראל הייתה דלה, בגדר "מעט מדי, מאוחר מדי". תגובה כה מאכזבת שוב הוכיחה כי ישראל נצמדת למדיניותה הישנה המוכרת: התעלמות ואדישות. התגובה מעידה כי המדינה ממשיכה לראות במיעוט הפלסטיני בעיה, ולכן עשתה מעט מדי לסיפוק צרכיו הבסיסיים.

האזרחים הפלסטינים נפגעו מהאלימות; היא איימה על לכידותם החברתית ונותר בידם כוח מיקוח מועט. רבים מהם עסקו בהלקאה עצמית, והיא כשלעצמה הובילה רבים אחרים להאמין שהם-הם מקור הבעיה – ולא העוני, מערכת החינוך המרוסקת, המשבר בבריאות הציבור או המחסור הגורף בתשתיות.

בנסיבות לא פשוטות אלה דרשו אזרחי ישראל הפלסטינים לחזור לנורמות הפוליטיות של שנות התשעים, לפני שהחברה הישראלית נסחפה בגל לאומני. שנות התשעים נתפסו כתקופה שהבטיחה וגם החילה בישראל צדק חברתי, כבוד אדם ואמון הדדי. החקיקה של חוק זכויות האדם ב-1992 ועיגונו כחוק יסוד נתפסו כזינוק של ישראל לעבר תקופה מבטיחה ומשגשגת, אלא שבמהלך עשרים השנים האחרונות האזרחים הפלסטינים רואים בעיניים כלות כיצד ההישגים של שנות התשעים חומקים בין אצבעותיהם. העולם שהיה בעיניהם מובן מאליו החל להתערער.

הרוח האופטימית של שנות התשעים התבטאה בדרישות הפוליטיות והכלכליות שהציגו הנציגים הערבים בכנסת. בהתבססה על נתונים מתועדים, תלתה המנהיגות הערבית בממשלת ישראל את האשם בשיעור תמותה גבוה בקרב הערבים, מחתה על מדיניות כלכלית בלתי הוגנת ועל פערים ברמות ההכנסה בין ערבים ליהודים, והתרעמה על הפליה בתחום החינוך. דרישות אלה נתפסו לגיטימיות בעיני הרוב היהודי ובעיני הממסד.

היום, לעומת זאת, נראה שהקערה התהפכה על פיה. הממסד תולה את האשם בחברי הכנסת הערבים. הוא תוהה אם יש בכוחם לייצג את בוחריהם, מפקפק בנאמנותם למדינה, ומציג אותם בפומבי כמי שעומדים מחוץ לנרטיב הציוני שאושרר לאחרונה. העמדת נאמנותם של האזרחים הערבים בספק הפכה לקריטריון העיקרי שבאמצעותו יש להתייחס אליהם. על רקע זה החלו להישמע בקרב המיעוט הפלסטיני קולות מודאגים. הללו הציגו טיעון משכנע: הבעיות שמהן סובלת החברה הערבית אינן נובעות רק ממדיניות כלכלית מפלה על רקע לאומי – אלא גם מהטלת ספק בלגיטימיות של האזרחים הערבים ובהנהגתם בכלל. משום כך הבהיר יו"ר הרשימה המשותפת אימן עודה כי הוא לא יצטרף לשום קואליציה אלא אם כן היא תכיר בעובדה שהמנהיגים הערבים הנבחרים הם הנציגים **הלגיטימיים** של המיעוט הערבי-הפלסטיני בישראל.

מאז הפסגה הכושלת בקמפ דייוויד בשנת 2000 נעשו ההתקפות נגד האזרחים הפלסטינים ומעשי ההסתה כלפיהם לדבר שבשגרה בזירה הפוליטית בישראל. רבים מאזרחי ישראל הפלסטינים מתקשים להשתחרר מהרושם שהזהות הלאומית-ציונית של המדינה נעשתה לנשק המכוון נגדם. אמירות מתסיסות מצד בעלי תפקידים בכירים או מצד דמגוגים למיניהם הפיצו את הטענה שלפיה האזרחים הפלסטינים הם איום על אופייה היהודי של המדינה. מאחר שאין משיתים

עונשים על משמיעיהן של הצהרות מתסיסות אלה, התקשורת נאלצת לדווח עליהן. בכך אימצה אותן התקשורת כחלק בלתי נפרד מהשיח הפוליטי החדש בישראל.

תהליך הדה-לגיטימציה הגיע לשיאו במערכת הבחירות האחרונה, בהנהגתו של ראש הממשלה בנימין נתניהו. שוב ושוב הצליח נתניהו לגייס מצביעים עבורו באמצעות השמעת דברי בלע על המיעוט הפלסטיני ובאמצעות התייחסות מבזה כלפי מנהיגיו. אכן, בחירות בדרך כלל מתאפיינות בתופעות של אנטגוניזם ולעג בין מפלגות, אולם מסע הבחירות של נתניהו היה מרושע במיוחד והתאפיין בנימה גזענית כלפי האזרחים הפלסטינים. המסר המאיים שלו – "ביבי או טיבי" – היה ביטוי גרוטסקי של הסתה וגזענות והיה צריך להוקיעו, אולם הוא הדהד היטב בקרב מצביעים יהודים ופרט על נימיהם הלאומיים. המסר הופנה אל המכנה המשותף הנמוך ביותר וכך קנה לו אחיזה והתפשט כאש בשדה קוצים. מפלגות אחרות נאלצו ללכת בעקבות נתניהו ולאמץ את נימתו הלאומית הבלתי-נשלטת. מנהיגי כחול-לבן נקלעו לנקודת פיגור בסוגיה הלאומית. הם ויתרו על הקשר עם הנציגים הערבים בכנסת והחלו לפסול כל אפשרות לכונן קואליציה עימם. אפילו מרצ, השריד האחרון של השמאל היהודי-ערבי והמפלגה היחידה שגילמה את רוח השיתוף של שנות התשעים, לא נותרה חסינה מפני הטירוף החדש שעורר נתניהו. במקום לחבק את החבר הערבי היחיד במפלגה ולשוב ולהדגיש את מחויבותה של המפלגה להגנה על המיעוט הערבי, החליטה גם היא לוותר על החלום הזה. בחירות אלה עמדו בסימן ההתנתקות הבלתי-מסויגת של המפלגות היהודיות מהרשימה המשותפת והתרחקות ממנה. מגמה זו מדאיגה כשלעצמה, אך אין בה די להסביר את שיעור ההצבעה הגבוה בקרב המצביעים הערבים בבחירות האחרונות.

הגורם שתרם לשיעור ההצבעה הגבוה הוא האווירה המרושעת ששררה במערכת הפוליטית, ובייחוד השנה. כדי להבין כיצד עוררה האווירה הפוליטית הטעונה את המיעוט הפלסטיני והאיצה בו להשתתף בבחירות, עלינו לחזור ל-28 בינואר 2020, היום שבו פרסם הנשיא טראמפ את תכניתו לשלום במזרח התיכון. תכנית זו, ששוגרה מהחדר הסגלגל בבית הלבן, הבטיחה אסון לכל העם הפלסטיני ולכן היא דרבנה את האזרחים הערבים להגביר את השתתפותם בבחירות האחרונות. עבור הרוב המכריע של הפלסטינים לא יצמח טוב כלשהו מתכנית השלום של טראמפ: הוא אימץ את כל השאיפות של ישראל והביע את הסכמתו לספח שלושים אחוזים מהגדה המערבית לישראל. בעיניי, המרכיב המדאיג ביותר בתכנית השלום היה ההצעה לחילופי שטחים באזור המשולש, מקום הולדתו. הצעה מעורפלת זו עוררה בלבי חוסר ודאות לגבי עתידי במדינת ישראל.

השלכות תכנית השלום הגבירו את נחישותם של האזרחים הפלסטינים לנקוט פעולה. בנימה אישית אוסיף שההצעה המריצה אותי להתנתק עוד ועוד מהממשל האמריקני וממשלת ישראל. חיי החלו לאבד כל מבנה, מעמד או משמעות. לא ידעתי איך תיראה השנה הבאה בחיי, באילו תחומים אוכל להשקיע או אפילו לאיזה בית ספר אוכל לשלוח את ילדיי. ההתמודדות עם אי-הוודאות הזו עוררה בי תחושה שחיי מתפרקים וזהותי נשדדת ממני. ניתן רק לזמזם איזה מחיר עלולה אי-יציבות זו לגבות מבריאותה של החברה הערבית בישראל.

נתתי את קולי לרשימה המשותפת. שום מפלגה לא תוכל לפנות לבוחרים ממורמרים כמוני יותר מהקואליציה הערבית, שהציעה את ההבטחה היחידה לשים קץ לשני עשורים של ייאוש פוליטי. התוצאות היו מסחררות. בזכות 15 חברי כנסת ערבים בכנסת ה-23, חזרה האמונה שהשינוי אפשרי. תוצאות הבחירות הגבירו את תחושת העוצמה בחברה הערבית. זה זמן רב אומרים בני

המיעוט הפלסטיני שהם רואים את עצמם כאזרחים פלסטינים במדינת ישראל. באמצעות הצבעתם הם הבהירו חד-משמעית שהם לא ייכנעו לפחד ולא יניחו למפלגות הימין לנהוג כלפיהם בבריונות ולהטיל ספק בזכותם לחיות בארץ.

שיעור ההצבעה במשולש עלה על 69 אחוזים. בכך הגיע לקצו עידן של הסתגרות, עידן שבו דגלה תנועה ערבית באי-השתתפות בבחירות, בהנהגתו של שיחי' ראיד צלאח בשנות השמונים. גם אם בסופו של דבר לא הצליחו המצביעים הפלסטינים להדיח את נתניהו מתפקידו, הם הצליחו לבלום את התנועה שקראה להם לוותר על קולם באמצעות הימנעות מהשתתפות פוליטית. דווקא בתקופה של ייאוש פוליטי הפגינו אזרחי ישראל הפלסטינים אופטימיות והוכיחו כמיעוט שהם דבקים במלוא כוחם בתקווה. למרות מסעות בחירות פוליטיים מכוערים שנקטו דמוניזציה כלפיהם, הם הוכיחו שהם מוכנים לפעול להקמתה של ממשלה חדשה וליצירת מציאות חברתית חדשה אשר תחתור לחיים משותפים ולשילוב טוב יותר בישראל.